Hugo Grotius, *O pravdě křesťanského náboženství*, Překlad traktátu s úvodní studií Jana Engelbrechtová, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, ISBN 978-80-244-4419-2, paperback, 350 blzz.

DOI: 10.19195/8060-0716.26.11

Hugo Grotius' *De veritate religionis Christianae* verscheen in 1627 in Parijs als Latijnse proza-vertaling van zijn in Loevestein geschreven en in 1622 in Rotterdam uitgegeven Nederlandstalige leerdicht in alexandrijnen *Bewijs van den waaren godsdienst*. Het Nederlandse werk was (vanwege de taal?) met slechts negen edities relatief onbekend; anders was het met *De veritate...* – dit werk beleefde later nog ca. 150 edities in het Latijn en werd vertaald in het Frans, Engels, Duits, Arabisch...

Jana Engelbrechtová levert met haar editie (die ze als 'Překlad traktátu s úvodní studií' – vertaling van het traktaat met een inleidende studie – presenteert) na bijna 400 jaar sinds 1627 de eerste vertaling van Grotius' *De veritate...* in het Tsjechisch. "Bij ons [= in Tsjechië]", schrijft ze, "had zich nog niemand monografisch met Grotius en zijn werk beziggehouden" (p. 3). Haar intentie en haar onderzoek werden reeds in 2001 in dit tijdschrift voorgesteld (Jana Engelbrechtová, "Hugo de Groot en diens traktaat *De veritate religionis Christianae*", *Neerlandica Wratislaviensia* XIII, 2001, pp. 25–38). Nu zien wij het resultaat van haar jarenlang onderzoek en editorisch kunnen.

De editie van Engelbrechtová bestaat uit twee delen: Úvod (inleiding – maar dan zeer uitgebreid; pp. 1–129) en Tekst (pp. 131–294). Daarna komen Poznámky (voetnoten; pp. 295–327), een Engelstalig Abridgement (pp. 328–334), de lijst van afbeeldingen en de literatuurlijst.

De auteur van Grotius' editie stelt in haar Inleiding eerst de persoon van Grotius voor, dan zijn levensloop, vorm, structuur en inhoud van de zes *Libri* van het traktaat en tenslotte de 'Boheemse' context van Grotius' leven en werk. Ze plaatst hem tegen de achtergrond van de toenmalige Nederlanden en Europa – vooral Bohemen. Daarbij geeft ze op enkele plaatsen in haar boek signalen dat ze de Republiek der Verenigde Nederlanden positief ziet. Zo schrijft ze op p. 18 dat het Noorden van het land in 1585 "nog vrij" was – "ještě svobodný", en op p. 20 dat Maurits van Oranje zich engageerde voor de deelname van de Republiek ("Nizozemí") aan de Dertigjarige Oorlog en o.a. voor de "bevrijding van Bohemen" ("osvobození Čech") – bevrijding van het katholieke regime van de Habsburgers.

Bij de beschrijving van Grotius' leven zou het misschien goed zijn om zijn universitaire studie in de toenmalige academische hiërarchie te plaatsen. Engelbrechtová schrijft: hij had "voor de studie van filologie, theologie en rechten gekozen", ("si zvolil studium filologie, teologie a práva") maar hij leerde hier "kennelijk" ("zřejmě") ook de grondslagen ("základy") van Hebreeuws en Arabisch (p. 34). De academische hiërarchie was echter zo dat hij moest beginnen bij de *Facultas Philosophica* (hier had hij Hebreeuws en Arabisch kunnen leren kennen) en pas later naar de 'hogere' faculteiten kon overgaan, waarvan de belangrijkste die van de Godgeleerdheid was.

Enkele keren wordt de irenische houding van Grotius genoemd (pp. 14, 92, 111). Men zou daarbij sterker op de 'katholieke kant' van de Republiek kunnen wijzen. Eén enkele keer (en dat alleen in een voetnoot) schrijft de auteur over Grotius' bewonderaar Joost van den Vondel als iemand die zich tot het katholicisme bekeerde (p. 303, voetnoot 27). De potentiële maar (volgens

Engelbrechtová) onmogelijke overgang naar het katholicisme van Grotius zelf bespreekt ze één keer (op p. 49).

Jana Engelbrechtová werkt in haar boek echter niet als historica of theoloog, maar als klassiek filoloog. Ze bespreekt uiteraard de theologische inhoud van de zes boeken van *De veritate...* (bewijzen dat God bestaat, bewijzen dat het christendom de ware religie is, bewijzen over de waarheid van de Bijbel, polemieken met heidense religies, verdediging tegen het jodendom, polemieken met de islam) maar ze besteedt de grootste aandacht aan de klassiek-humanistische aspecten van Grotius' werk.

Engelbrechtová vergelijkt Grotius – reeds aan het begin van haar boek – met “onze Komenský”. Dat is begrijpelijk voor een auteur die uit Tsjechië komt. Daarom ook noemt ze in de Grotiaanse context Pavel Litoměřický z Jizbice (Gisbicius, 1581–1607), Praags Neo-Latijns dichter en Leids student. Dit is echter een kleine verbinding met Grotius. Ook de contexten ‘Grotius – Comenius’ zijn niet altijd overtuigend. Komenský citeerde *De veritate...* (p. 127) – maar dit is eigenlijk ook alles; geen ontmoetingen, geen briefwisseling. Het blijft dus slechts bij algemene parallellen: allebei leven ze in dezelfde tijd, allebei zijn ze *exulanten*, allebei denken ze over de *echte* religie... De vaststelling dat Komenský naar de Republiek der Verenigde Nederlanden *mocht* komen en De Groot *niet*, is een beetje a-historisch. Comenius overleed 25 jaar *na* Grotius – een verschil van een hele generatie. Hij was eerst *exulant* in het Poolse Leszno – en hij kwam vele jaren *na* de dood van Grotius naar Holland. In 1656 was de situatie hier helemaal anders dan tijdens het Twaalfjarig Bestand ca. 40 jaar eerder. Een alternatieve geschiedschrijving: als Grotius zijn 75e levensjaar zou hebben bereikt, dan zou hij misschien ook naar de Republiek mogen terugkomen.

De veritate... kwam in 1631 als vertaling via het Duits naar “ons territorium” (p. 1). Met “ons territorium” bedoelt Engelbrechtová de zeventiende-eeuwse Landen van de Boheemse Kroon waarvan de drie belangrijkste Bohemen zelf, Moravië en Silezië waren. Juist uit dat laatste land kwam de door Engelbrechtová genoemde Duitse vertaling – van de hand van de dichter Martin Opitz. Over het algemeen, schrijft ze, was dit werk in de Boheemse Kroon niet bekend. De reden daarvan is volgens haar “špatné načasování” – *bad timing* (p. 109). De potentiële lezers zouden hier vooral de protestantse vertegenwoordigers van de lagere adel of van de stadsburgers kunnen zijn; maar deze waren in “útlum” – verzwakt, of in geëmigreerd. Wel was er, lezen wij, een korte tijd die voor Grotius' werk van voordeel was; echter niet in het centrum van het Koninkrijk Bohemen maar in Silezië. En dat klopt: in *dit* land van de Boheemse Kroon, vooral in diens hoofdstad maar ook in de calvinistische Piasten-hertogdommen Liegnitz, Brieg en Wohlau (Tsjechisch: Lehnice, Břeh, Volov) waren de protestantse adel en de stadsburgerij een heersende maatschappelijke groepering.

Daarbij is echter een rectificatie nodig. Het werk van Opitz was *niet* de vertaling van de Latijnse tekst, maar van het Nederlandse leerdicht – onder de titel *Von der Warheit der Christlichen Religion Auß Holländischer Sprache Hochdeutsch gegeben*. Het Latijnse proza-traktaat, dat door Jana Engelbrechtová wordt gepresenteerd, werd in hetzelfde jaar 1631 vertaald door Christoph Köler (Colerus, 1602-1658), landgenoot van Opitz (uit dezelfde stad Bunzlau, Pools: Bolesławiec, Tsjechisch: Slezská Boleslav), dichter en latere *Professor Historiarum et Eloquentiae* aan het Elisabeth-Gymnasium in de Silezische hoofdstad Wrocław (Breslau – Vratislav – Wratislavia). Hij wordt wel genoemd (p. 111) maar slechts terloops en zonder de titel van zijn proza-vertaling: *Die Meinung der Bücher Hugonis Grotii Von der Warheit der Christlichen Religion Von Jhm selbst Auß dem Holländischen inn Latein Vnd Auß diesem in das Deutsche gezogen*. De beide vertalingen werden in de residentie van de Silezische (calvinistische) hertogen van de Piasten-dynastie in Brieg door de Briege drukker Augustin Gründer gedrukt en zijn bij de Breslause uitgever David Müller verschenen.

Het is belangrijk om toe te voegen dat achter deze vertalingen – de eerste in een wereldtaal (het Duits) op “ons territorium” – een *politieke* achtergrond te vinden was. De Kamerpresident van Silezië Karl Hannibal von Dohna (1588–1633), een in de ogen van de protestanten fanatiek aanhanger van de katholieke keizer, ondernam in 1630 onderhandelingen met de Zweden en de Denen. Hij wilde zich gematigd tonen; de irenist Opitz was toen zijn persoonlijke secretaris – en nodigde

Colerus tot samenwerking uit. De werkzaamheden aan de beide uitgaven duurden zeer lang en Von Dohna vond uiteindelijk dat hij ze politiek niet meer kon gebruiken. Maar zó of zó: ze zijn allebei tot stand gekomen. En ze zouden allebei – in de bibliografie – genoemd kunnen worden.

De bibliografie zou trouwens, wat de in deze Grotiaanse context zo belangrijke Opitz betreft, naast het enige daar genoemde boek van Marian Szyrocki uit 1956 kunnen worden verrijkt met enkele nieuwere publicaties; bijv. Christian Gellineks „Wettlauf um die Wahrheit der christlichen Religion. Martin Opitz und Christoph Köler als Vermittler zweier Schriften des Hugo Grotius über das Christentum (1631)“, in: *Simpliciana*, 2 (1980), pp. 71–89, of Ferdinand van Ingens “Niederländische Leitbilder: Opitz – Grotius” in Thomas Borgstedts boek *Martin Opitz (1597-1639). Nachahmenspoetik und Lebenswelt*, Tübingen 2002 (pp. 169–190).

En het zou misschien ook goed zijn, om de vele (soms lange) Latijnse citaten voor de Tsjechische lezers in het Tsjechisch te vertalen. Het Latijn vormt vandaag een groot obstakel in het onderzoeken van vroegere tijdperken. Willen wij ‘*ad fontes*’ – naar de bronnen – terugkeren, dan zouden wij deze bronnen toegankelijk maken... Eén keer vinden wij ook een langer Nederlandstalig citaat in een voetnoot voor het hoofdstuk “Grotius a Čechy” dat voor de Tsjechische lezer niet vertaald werd (voetnoot 38, p. 319).

De basis voor de vertaling vormt de laatste Latijnse editie van *De veritate...* uit 1831 van de hand van de Leidse filoloog en theoloog, bibliothecaris aan de Leidse universiteit Jean Théodore Bergman (1795-1878). Engelbrechtová gebruikt ook de *Vulgata*-versie van de Bijbel, de “toegankelijke” (“dostupný”, p. 105) tekst in het Grieks en de oecumenische Tsjechische vertaling (*Písmo svaté Starého a Nového zákona včetně deuterokanonických knih. Podle ekumenického vydání z roku 1985*, Praha 1991).

Jana Engelbrechtová als klassiek filoloog zien wij daar aan het werk waar ze de methode en de stijl van Grotius presenteert. Hij werkt volgens de volgorde ‘propositio – narratio – confirmatio’, met een eventuele ‘refutatio’ (p. 108). Zijn stijl is “gepolijst, duidelijk en logisch” (“vybroušený, jasný a logický”), naar het voorbeeld van Cicero en “bemeten en bescheiden” (“uměřený a střídmy”, p. 13), naar het voorbeeld van J.J. Scaliger. Maar in zijn historiografische werken ziet ze de stijl van Tacitus. Dit is interessant: deze beide stijlen staan immers tegenover elkaar; bijv. Justus Lipsius zou geen *stylus Ciceronianus* gebruikt hebben, ook P.C. Hooft niet (die zich, zo Engelbrechtová op p. 13, zich liet inspireren door Grotius’ *Annales...*).

De Tsjechische vertaling volgt niet in alles de editie van Bergman. Dat is reeds bij de constructie van de uitgave te zien. Bergman plaatst de nummers en titels van de afzonderlijke paragrafen in de marge bij de tekst, Engelbrechtová construeert afzonderlijke hoofdstukken waardoor de hele tekst overzichtelijker wordt. Bergman plaatst in zijn tekst een uitgebreide wetenschappelijke *apparatus* – met (soms paginalange) voetnoten, opmerkingen en verwijzingen naar theologische exegesen of antieke bronnen. Engelbrechtová vertaalt alleen de originele tekst en laat alle voetnoten achterwege. Ze let daarbij op dat deze tekst *leesbaar* wordt. Soms vereenvoudigt ze Grotius’ zinsconstructies (lange zinnen worden twee of drie kortere), soms gebruikt ze preciserende formuleringen: waar Grotius over zijn werk zegt als “patriae meae sermone scripsi”, schrijft de vertaalster “svoji rodnou nizozemštinou”; “in sermonem popularem” wordt “do národního jazyka”; “nostrates” worden “krajané” enz.

Jana Engelbrechtová maakt zich met haar editie van *De veritate religionis Christianae* zeer verdienstelijk: zij is de eerste die dat belangrijke werk van Hugo Grotius in het Tsjechisch presenteert. In het colofon lezen wij dat haar boek een “neprodejná publikace” is – een onverkoopbare publicatie. Ik wil zeer aanbevelen dat dit boek een *te kopen* publicatie wordt. Zowel de auteur van deze vertaling als ook Grotius zelf hebben het verdiend om *ook* in de Tsjechische taal en onder de Tsjechische lezers een plaats te verkrijgen.

Stefan Kiedroń